

*Андрущенко В. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської філології та перекладу**Горлівського інституту іноземних мов**Державного вищого навчального закладу**«Донбаський державний педагогічний університет»;**докторант**Донецького національного університету імені В. Стуса*

КОМУНІКАТИВНИЙ ВИЯВ КАТЕГОРІЇ АДРЕСАНТА В ЛІТЕРАТУРНОМУ ТЕКСТІ: ФОРМАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

Анотація. Художній текст завжди аналізували з погляду структурного, семантичного, соціокомунікативного та прагматичного підходів. Дослідження тексту в комунікативному аспекті зумовлює його аналіз як діалогічної комунікації між адресантом і адресатом.

У заявленому дослідженні категорія адресанта розглядається як комунікативна категорія, яка формалізацією мовними засобами реалізації лексично-граматичної категорійної зв'язності (когезія / когерентність) стимулює сприйняття й усвідомлення реципієнтом глобального макросенсу (цілісності) літературного інформаційно завершеного текстового континууму при аналізі його мікросенсів в межах надфразних єдностей (членованість). Такий погляд зумовлює вибір одиниці нашого аналізу – надфразної єдності (НФЄ).

Поряд із категоріями членованості, цілісності та континууму у світлі комунікативного аспекту організації структури тексту доцільно виділити категорії адресанта, адресата, інтенціональності, інформативності та інтертекстуальності.

У дослідженні встановлено, що саме категорія адресанта, корелюючи з категорією інтенціональності, активує інтенцію адресанта – передати адресату інформаційно насичене (тема-ремне) (інформативність, інтертекстуальність) текстове повідомлення й досягти бажаного результату комунікації – прийнятність останнім (категорія адресата) цього інформаційного (тема-ремного) (інформативність, інтертекстуальність) текстового повідомлення.

У статті проаналізовано комунікативні вияви категорії адресанта на формальному рівні засобами репрезентації лексичної (синонімічний, антонімічний, дериваційний, гіпонімічний, меронімічний, перифрастичний, колокативний повтори) та граматичної (анафора, дейктичні компоненти, сполучникові слова, займенники, паралелізм, компоненти переліку, дієприслівникові (дієприкметникові) звороти, неповні речення і под.) категорійної зв'язності в межах літературного тексту українською мовою на матеріалі сучасного роману-фентезі Д. Корній «Гонимарник».

Ключові слова: літературний текст, категорія адресанта, категорія зв'язності, лексична зв'язність, граматична зв'язність.

У заявленому дослідженні ми розглядаємо категорію адресанта як мовносоціумну (А. Загнітко) [1, с. 155], комунікативну категорію, формалізовану мовними засобами вияву категорії зв'язності (когезії / когерентності), яка стимулює сприйняття

й усвідомлення реципієнтом глобального макросмислу (цілісності) інформативного текстового континууму при аналізі його мікросмислу в межах надфразних єдностей (членованість).

Поряд із категоріями членованості, цілісності та континууму у світлі комунікативного аспекту організації структури тексту слід виокремити категорії адресанта, адресата, інтенціональності, інформативності та інтертекстуальності.

На нашу думку, саме категорія адресанта, постаючи взаємопов'язаною з категорією інтенціональності, активує наміри адресанта донести до адресата інформаційне (тема-ремне) (інформативність, інтертекстуальність) текстове повідомлення, оскільки категорія адресанта засвідчує прийнятність адресатом інформаційного (тема-ремного) (інформативність, інтертекстуальність) текстового повідомлення, що передається адресантом.

Комунікативні категорії є співвіднесеними з рівнями тексту: формальний рівень (когезія), семантичний рівень (когерентність), комунікативний рівень (категорії адресанта, адресата, інтертекстуальності, членованості, інтенціональності, інформативності, континууму), парадигматичний рівень (цілісність).

Категорію адресанта слід розглядати у співвідношенні з категорією інтенціональності (інтенції, мотиву адресанта) як комунікативну категорію, яка на комунікативному рівні формалізується формальними, семантичними та власне комунікативними засобами реалізації категорії зв'язності (когезії / когерентності) у межах надфразної єдності як мікроструктури текстового цілого.

Отже, **метою статті** є аналіз комунікативного вияву категорії адресанта на формальному рівні засобами репрезентації лексичної та граматичної категорійної зв'язності в межах літературного тексту українською мовою на матеріалі сучасного роману-фентезі Д. Корній «Гонимарник».

Зауважимо, що центральною функцією природної мови є спілкування, тобто передача інформації (значення) словом, реченням, реченнями або контекстами у зв'язку з комунікативною організацією та завдяки тісному зв'язку мови та взаємодії.

Комунікація продукує дві модальності взаємодії та текстуалізації [2, с. 23].

М. О'Доннел описує фактори, що обумовлюють наш вибір взаємодії, як «контекст» – контекст ситуації тексту / взаємодії та контекст тексту (або контекст взаємодії) [3, с. 64–65]. Останнє зумовлює певний вибір мовних маркерів, до якого вдається мовець або адресант для передачі основного змісту свого повідомлення.

Вочевидь, будь-яке слово в реченні, власне речення або ряд висловлювань визначають розмову як форму мовного спілкування. Це надзвичайно важливо, оскільки послідовне читання, як і звичайна розмова, є процесом, де розкривається значення висловлювань, де вони стають зрозумілими та зв'язними для нас [4, с. 1]. Хоча тексти – це не просто набір слів, фраз і речень, тобто продукт. Це процеси створення та обміну значенням між двома учасниками [4, с. 7].

Текст – це складний і динамічний процес, за допомогою якого читач створює зв'язне уявлення про значення [5, с. 127]. Щоб зрозуміти текст, читачі повинні створити зв'язне уявлення утворення, в якому сегменти тексту пов'язані один з одним. Сполучники (та інші лексичні сигнали) можуть експлікувати такі відношення як на локальному, так і на глобальному рівнях. Вони сигналізують як існування, так і тип зв'язку [6, с. 447]. Такі сигнали можуть допомогти читачам полегшити розуміння текстової інформації, оскільки додаткові лінгвістичні характеристики також можуть бути врахованими в майбутньому аналізі, а саме структура інформації, когезія, когерентність і риторична організація [7, с. 137].

М. Гелідей окреслює моделі когезії як спосіб досягнення єдності фактури в тексті. Єдність текстури означає спосіб, за якого такі ресурси, як шаблони зв'язності, утворюють як когезійні, так і когерентні тексти. Текстура виникає, коли є мовні елементи, які пов'язують значення в тексті, а також пов'язують значення в тексті із соціальним контекстом, у якому формується текст. Прикладом цього є те, що значення предметів, посилання на які можна віднайти поза текстом, наприклад англ. *this* 'це' і англ. *that* 'те', можуть бути отримані із соціального контексту, в якому розвивається текст. Вочевидь, текстура є результатом взаємодії цих видів характеристик. Р. Гасан висвітлює текстуру як питання смислових відношень. Ключовим у цій дискусії є поняття зв'язку, що організовує дискурс [8, с. 114].

Під когезією М. Гелідей розуміє:

А. Граматичну

1. Структурну (речення, поєднані відношеннями сурядності (підрядності) в структурі складного речення)

(а) Підрядність

(б) Сурядність

2. Неструктурну

(а) Анафора

(а.1) дійсничні компоненти та підрядні слова

(а.2) займенники

(б) Заміну

(б.1) словесну

(б.2) номінальну

Б. Лексичну

1. Повторення

2. Поява елемента з того самого лексичного набору [9, с. 29].

У такому разі, до *граматичної зв'язності* віднесемо анафору, дійсничні компоненти, сполучникові слова, займенники, дієслівна (номінальна) субституція, паралелізм, компоненти переліку, дієприслівникові (дієприкметникові) конструкції, неповні речення (еліпсис тощо). *Лексична ж зв'язність* виявлювана різновидами повторів (синонімічний, антонімічний, дериваційний, гіпонімічний, меронімічний, перифрастичний, колокативний). Ці мовні сигнали граматичної та лексичної зв'язності ми кваліфікуватимемо як маркери вияву категорій зв'язності (когезії / когерентності) на формальному рівні.

З огляду на те, що категорія адресанта як комунікативна текстова категорія є корелятивно співвіднесеною із текстовою комунікативною категорією зв'язності та з рештою комунікативних текстових категорій адресата, інтенціональності, інформативності, інтертекстуальності, континууму й членованості [10, с. 58], слід констатувати той факт, що *категорія адресанта є мовно вираженою формальними маркерами реалізації категорії зв'язності* в межах літературного дискурсу.

Проаналізуємо декілька прикладів:

укр. *Вирішила йти на пари. На другу й третю встигає. Приклясний до стіни погляд допровадив Аліну до дверей Академії. Врепті цікавість перемогла й вона озирнулася. Погляд сполохано вдарився об темні скельця окулярів незнайомця. Юнак, вдягнений у все чорне, стояв за кілька метрів від неї, підтираючи плечем стовбур акації. Дерево сипало на чорне волосся, котре сягало рамен, сніжні пелюстки. Аліні здалося, що хлопець дивиться на неї. Хоча, можливо, це домалювала її уява, бо юнак вправно ховав очі за темними скельцями окулярів. Про всяк випадок, сердито змирявши незнайомця поглядом, дівчина сховалась за дверима* (11, с. 6–7).

Категорія адресанта в межах сукупності аналізованих НФС виявлювана мовними засобами реалізації лексичної зв'язності: 1) дійсничною субституцією іменників на позначення власного імені укр. *Аліну* – *Аліні* вказівно-замінювальними словами укр. *вона, неї, її*; 2) тотожним та частковим повтором лексем: укр. *Аліну* – *Аліні*, укр. *погляд* – *погляд* – *поглядом*, укр. *юнак* – *юнак*, укр. *чорне* – *чорне*, укр. *дверей* – *дверима*, укр. *темні скельця окулярів* – *темними скельцями окулярів* і под.; 3) гіпонімічним повтором: укр. *Аліну* – *дівчина*, укр. *незнайомець* – *юнак*, *хлопець*, укр. *акації* – *дерево*; 4) меронімічним повтором (ціле – частина): укр. *хлопець* – *погляд, очі, плечем, окуляри* і под., укр. *Академія* – *дверей*; 5) синонімічним повтором: укр. *юнак* – *хлопець*, укр. *чорне* – *чорне* – *темні* – *темними*; 6) антонімічним повором: укр. *чорне* – *сніжні*; 7) перифрастичним повтором: укр. *хлопець, юнак* – *незнайомець*.

Граматична зв'язність, у свою чергу, експлікувана: 1) неповними реченнями з еліпсом підмета: укр. *Вирішила йти на пари. На другу й третю встигає*; 2) компонентами переліку: укр. *другу* – *третю*; 3) дієприслівниковими та дієприкметниковими конструкціями: укр. *підтираючи плечем* – *вдягнений у все чорне* – *змирявши незнайомця поглядом*; 4) однорідністю часових форм дієслів-присудків: укр. *допровадив* – *перемогла* – *озирнулася* – *вдарився* – *здалося* і под.

Відтак, мовні конституенти цих НФС структурно, семантично й комунікативно інтегровані інтенцією адресанта викликати в читача емоції хвилювання, збентеженості й непередбачуваності, які відчуває й головна героїня Аліна при першій зустрічі з Кожаном, який виявиться згодом Гонихмарником (двудушником) і змусить Аліну, як представницю світла й добра, стати на шлях боротьби зі злом, яке й уособлює Кажан.

Доцільно проаналізувати ще один приклад, контекст якого слугує певним контрастом до попередньо проаналізованих НФС.

укр. *Аліна розуміє, що немає більше її й його вже нема. Є тільки він і вона, як одне ціле. Одне. Сходить Сонце. Воно ніби боязко спочатку, невпевнено визирає з-за горизонту. Сходить Сонце. Сидять, притулюючись одне до одного, мовчки слухають стукіт сердець. Аліна покляла голову на плече юнака. Він майже не дихає, боїться сполохати того метелика,*

який у нього на плечі. І що Сонцю до хмар, дмухне вітровій, зжене хмари, розвіє, розкидає віялом по небі. *Сходить Сонце* (11, с. 118–119).

Формальний вияв категорії адресанта в сукупності НФЄ забезпечуваний наскрізним повним паралельним синтаксичним повтором простого двоскладного інверсивного речення укр. *Сходить Сонце* на позначення кохання (перифрастичний повтор: укр. *Сонце – кохання*), що боязко зароджується в серцях Аліни та Кожана одне до одного, даруючи їм обом відчуття цілісності й єдності, незважаючи на всі укр. *хмари* – перепони, що нависли над їхнім щастям, і які випробувуватимуть їхнє кохання на міцність у майбутньому. До решти визначальних лексично-граматичних виявів категорії адресанта мовними засобами репрезентації категорії зв'язності можна віднести: 1) заміну власних та загальних назв вказівно-замінювальними словами: укр. *Аліна – її, вона*, укр. *Сонце – воно, юнака – він* і под.; 2) перифрастично-метафоричний повтор: укр. *Аліна – метелик*, укр. *кохання – метелик*; 3) антонімічно-метафоричний повтор: укр. *Сонце – хмари*, де Сонце – це кохання, світло, добро, а хмари – перепони, темрява, зло; 4) неповними парцельованими (укр. ... *одне ціле. Одне*) та еліптичними (укр. *Сидять, притулившись одне до одного, мовчки слухають стукіт серцець*) реченнями і под.

Отже, формальний рівень вияву категорії адресанта забезпечуваний граматичними та лексичними когезійними структурними засобами реалізації категорії зв'язності.

Наголосимо, що такий підхід до мовного аналізу категорії адресанта привносить до розуміння специфіки структурування ментальних репрезентативних моделей адресанта в літературному тексті та пропонує певний добір інтерпретаційних стратегій, які можуть бути застосовані адресатом під час читання (декодування) тексту та усвідомлення провідного ідейного смислу, закодованого адресантом в його структурі певним спектром мовних зв'язувальних маркерів.

Перспектива дослідження полягає в простеженні специфіки мовної формалізації категорії адресанта на семантичному та комунікативному рівнях засобами вияву функційно-семантичної (референтна, анафорична, катафорична, екзофорична, гомофорична, порівняльна, сполучникова, тематична когезія; тематично-рематичні відношення у реченнях; семантичні відношення пояснення, причини, наслідку тощо) та комунікативної (відношення питання-відповідь, фіктивні команди (твердження, вибачення, згоди тощо), метонімія (метафора), маркери оцінки (сполуки прямої мови, вокативи, вставні слова і под.), культурні терміни, культурні реалії) категорійної зв'язності.

Література:

1. Загнітко А. Граматика тексту: мовносоціумні категорії. *Записки з українського мовознавства*. 2022. Вип. 29. С. 149–164.
2. Taylor J. R. What is “Organizational Communication”? Communication as a Dialogic of Text and Conversation. *The Communication Review*. 1999. Vol. 3. Issues 1–2. P. 21–63.
3. O'Donnell M. Context in Dynamic Modelling. *Text and Context in Functional Linguistics* / Ghadessy Mohsen. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999. P. 63–99.
4. Pascual E. Fictive Interaction: The Conversation Frame in Thought, Language, and Discourse: Human Cognitive Processing. Amster-

- dam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2014. Vol. 47. 257 p.
5. Boscolo P., Mason L. Topic Knowledge, Text Coherence, and Interest: How They Interact in Learning from Instructional Texts. *The Journal of Experimental Education*. 2003. № 71 (2). P. 126–148.
6. Kleijn S., Pander Maat H., Sanders T. Comprehension Effects of Connectives Across Texts, Readers, and Coherence Relations. *Discourse Processes*. 2019. Vol. 56. Issues 5–6. P. 447–464.
7. Ghadessy M. Text and Context in Functional Linguistics. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999. 367 p.
8. Paltridge B. Discourse Analysis: An Introduction. 2nd edn. London : Bloomsbury, 2012. 273 p.
9. Gutwinski W. Cohesion in Literary Texts: A Study of Some Grammatical and Lexical Features of English Discourse. Paris : De Gruyter, Inc., 1976. 184 p.
10. Andrushchenko V. Literary Text in Aspect of Its Communicative Structure: Theoretical Perspective. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Донецьк : ДонНУ, 2023. Вип. 45. С. 54–62.
11. Корній Д. Гонимарник / передм. Л. Дашвар; худож. А. Єрьоміна. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 336 с.

Andrushchenko V. The category of the addresser communicative manifestation in a literary text: formal level

Summary. A literary text has always been analysed from the perspective of a structural, semantic, socio-communicative and pragmatic approaches. The research of text in communicative aspect predetermines its analysis as a dialogue, a conversation between an addresser and an addressee.

In the current study, the category of the addresser is considered as a communicative category, which, being expressed by language tools of the coherence (cohesion / coherence) category realization, stimulates a recipient's perception and awareness of the global macrosense (integrity) of a literary informatively complete text continuum whilst analyzing its microsenses within supra-phrasal unities (segmentation). This view justifies the choice of the unit for our analysis – a supra-phrasal unity (SPU).

Along with the categories of segmentation, integrity and continuum in the light of the communicative aspect of text structure organization, we will respectively distinguish the categories of the addresser, the addressee, intentionality, informativity, and intertextuality.

The research specifies that it is the category of the addresser, which being interrelated with the category of intentionality, reveals the addresser's intention to convey an informative (theme-rheme) (informativity, intertextuality) text message to the addressee, since the category of the addressee expresses the acceptability by the latter of an informative (theme-rheme) (informativity, intertextuality) text message delivered by the addresser.

The paper considers the communicative manifestations of the category of the addresser at the formal level by means of lexical (synonymous, antonymic, derivational, hyponymic, meronymic, periphrastic, collocative repetitions) and grammatical (anaphora, deictic components, conjunctive words, pronouns, deictic (nominal) substitution, parallelism, components of enumeration, gerundial (participial) constructions, incomplete sentences etc.) coherence within the Ukrainian language literary text – the modern fantasy novel by D. Kornii “Honykhmarnyk”.

Key words: a literary text, the category of the addresser, the category of coherence, lexical cohesion, grammatical cohesion.